

УДК 657

Дем'яненко М.Я., д.е.н., професор,
Малік М.Й., д.е.н., професор
ННЦ “Інститут аграрної економіки НААНУ

ФІНАНСОВА КРИЗА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ АПК

© Дем'яненко М.Я., Малік М.Й.

Результати дослідження фінансової кризи показали, що основною причиною її виникнення вважається *створення можливостей заробляти великі гроші, не створюючи матеріальні цінності*. Це стало можливим внаслідок того, що гроші в процесі кругообороту як капіталу, відірвались від стадії виробництва, саме на якій за допомогою грошей створюються матеріальні цінності, і стали обертатися, самостійно збільшуючи свою кількість (Г Δ Г). У такий спосіб з'явилася *віртуальна економіка*.

Це загальна (глобальна) причина, яка спричинила фінансову кризу. В реальних умовах вона проявилася через сполучення *конкретних подій, таких як скорочення внутрішнього і зовнішнього споживання, що, в свою чергу, призвело до скорочення виробництва (відносно перевиробництва), а останнє – до появи безробіття*. Причому основним індикатором щодо виникнення кризи виступає безробіття.

За такою класичною схемою фінансова криза відбувалася практично у всіх країнах. Але не дивлячись на це, наслідки цієї (загальної) схеми для рівних країн виявилися неоднаковими. Наприклад, в Україні зразу ж і найбільш постраждали експортно-орієнтовані галузі (металургія, хімія і т. і.). Враховуючи це різні країни по-різному сприйняли фінансову кризу і мали різні наслідки її впливу (наприклад, економіка Китаю постраждала не суттєво, в тій час як в Греції, Іспанії негативні наслідки кризи виявилися набагато суттєвішими).

Що стосується фінансової кризи *аграрного сектору*, то окремо він в розрізі країн виділявся мало, оскільки, на наш погляд, були інші, більш важливі, в основному фінансові проблеми, які потребували більшої уваги і оперативного вирішення. В Україні, навпаки, саме на аграрному секторі в період кризи частіше за все в

позитивному плані зосереджувалася увага, наголошувалася на тому, що аграрний сектор виявився найбільш стійким до кризових явищ. У зв'язку з цим виникає питання щодо обґрунтованості такого висновку (бачення) щодо кризових процесів, які відбувалися (відбуваються) в аграрному секторі. Адже відомо, що саме сільське господарство, в силу своєї специфіки, не є конкурентноздатним з іншими галузями економіки, оскільки тут, як правило, кошти на порівняно довгий період залучаються у виробничий процес, в результаті чого їх кругообірот уповільнюється.

Як наслідок, в певні періоди року (як правило, у перше півріччя) у суб'єктів господарювання об'єктивно створюється "розрив" між вкладенням коштів у виробничий процес і їх поверненням після реалізації виробленої продукції. Внаслідок такої особливості сільськогосподарського виробництва створюється об'єктивна *підвищена* потреба господарюючих суб'єктів у кредитних ресурсах. І якщо вона не задовільняється на сприятливих для аграрних підприємств умовах, кредитування може призупинитися.

Саме така ситуація і спостерігалася у сільському господарстві України у 1997-1999 роках, коли було практично припинено кредитування галузі і вона в цей період виявилася повністю збитковою. Так сталося, насамперед, тому що рівень рентабельності по аграрній галузі був набагато нижчий процентних ставок за кредити, внаслідок чого сільськогосподарські виробники за таких умов не могли кредитуватись навіть теоретично.

Отже, з'ясувалось, що у відносинах з банками для сільськогосподарських підприємств основною (принциповою) проблемою в ринкових умовах виступає *вартість кредитів*. Вона ж виявилась не співставною з доходами, які отримувала в середньому галузь в умовах, що склалися. Однак тут слід зауважити, що висока вартість кредитів у цей період була сформована тільки для сільського господарства. По економіці в цілому вона була набагато нижчою. Це свідчило, *по-перше*, про те що у таких умовах функціонувати нормально аграрний сектор не міг, і *по-друге*, що так склалося не внаслідок об'єктивних обставин, а з причини невідрегульованості міжгалузевих відносин.

В таких умовах Урядом України приймається обґрунтоване рішення стосовно здешевлення кредитів для сільськогосподарських виробників шляхом часткової компенсації з бюджету зниження

процентної ставки по кредитах, що надаються сільськогосподарським підприємствам. У такий спосіб було розбалансований рух кредитних ресурсів, вони почали надходити в аграрний сектор на сприятливих для сільськогосподарських виробників умовах. І хоча проблеми ще залишалися, але в умовах, коли кредитування галузі здійснюється, вирішувати їх буде легше.

Тепер стосовно фінансової кризи в аграрному секторі, причини її ті ж, що і в часи “великої депресії” у США. Перевиробництво внаслідок: неспроможності повної реалізації виробленої продукції; в результаті - втрата доходів; неповернення кредитів, необхідність їх пролонгації; скорочення кредитування виробництва і на кінець банкрутство.

Чи відбувалися всі етапи класичної кризи у сільськогосподарському господарстві в такій послідовності у нас. Звичайно ні, і для цього були як об’єктивні, так і суб’єктивні причини. *По-перше*, це велика частка у виробництві сільськогосподарської продукції дрібного (селянського) господарства, де виробляється біля 70% рослинницької і тваринницької продукції. Дійсно, внаслідок своєї дрібнотоварності, вони не зазнали таких економічних втрат, як крупнотоварні підприємства.

По-друге, у 2008 році фінансова криза до України тільки наближалася. Неоднозначне її розуміння й сприйняття породжувала надії відносно того, що вона не зачепить нас. Таке очікування породило оптимізм, який посилювався рекордним урожаєм зернових.

По-третьє, 2008 рік був самим сприятливим для сільського господарства і у фінансовому відношенні: майже у 2 рази більше було виділено бюджетних коштів для здешевлення кредитів, в результаті кредитів було одержано в 1,5 рази більше, ніж у минулому році, було збільшеним у цей рік бюджетне фінансування по інших напрямках.

Але не дивлячись на такі фінансові преференції, рекордний врожай, фінансові результати і фінансовий стан сільськогосподарських підприємств у цей рік виявилися не адекватними здійсненим фінансовим вкладенням. Так, прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції виявився меншим минулого, не досягла минулого року і рентабельність.

Що стосується фінансового стану сільськогосподарських

виробників, то він значно погіршився: у 1,7 раза збільшився рівень неповернення кредитів; до 4 млрд. грн виникла необхідність їх пролонгації. Виходячи з того, що сума отриманої пролонгації на кінець року становила тільки 35 % заявленої, фінансові труднощі для сільськогосподарських підприємств тільки розпочинаються.

Отже, у 2009 році, коли фінансова криза достала і економіку України, аграрний сектор увійшов у кризу, не дивлячись на передкризові сприятливі фінансові умови, у важкому фінансовому стані, якій подолати швидко, на наше переконання, буде дуже важко. Підтвердженням цьому є суттєве скорочення бюджетного фінансування у 2009 році таких важливих програм, як фінансова підтримка через механізм здешевлення кредитів (у 3 рази), бюджетна тваринницька дотація та підтримка виробництва продукції рослинництва (у 4 рази); селекція в рослинництві (у 2 рази) і т. д, а така програма, як здешевлення страхового захисту сільськогосподарських підприємств, не була профінансована взагалі.

Отже, ознаки фінансової кризи присутні і в аграрному секторі. Щоправда, вони не такі відчутні, як в інших галузях економіки, але вони є і їх необхідно долати.

Загальні підходи боротьби з кризами відомі, вони майже стандартні і протилежні причинам, які їх викликали. Це, насамперед, розширення внутрішнього споживання, – це має стимулювати розвиток виробництва, збільшення зайнятості, а в кінцевому рахунку наповнення бюджету і, відповідно, фінансування соціального сектора.

Ці загальні (стандартні) протикризові положення для аграрного сектора повинні наповнюватись конкретним змістом, а саме:

Покращення кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств, що передбачає:

реструктуризація кредитної заборгованості. Мова має йти не тільки про пролонгацію кредитів на рік, а враховуючи реальний фінансовий стан значної частини підприємств і неможливість, в наслідок цього, повністю розрахуватись по банківських кредитах за один рік, продовжити термін їх погашення мінімум на 3–4 роки з відповідною компенсацією зниження кредитної ставки з Державного бюджету;

Реформування системи кредитного забезпечення сільськогосподарського виробництва. Мова йде про відмовлення від

одноразових заходів, які постійно вживались урядом з метою залучення кредитів в аграрний сектор і переходу до формування *системи кредитування аграрного сектора* складовою якої мають бути:

Аграрний банк з розгалуженою регіональною кредитною інфраструктурою;

система кредитної кооперації – створення дворівневої системи кооперативних банків і кредитних спілок;

створення гарантійного фонду; розвиненої кредитної інфраструктури з організацією державної реєстрації нерухомості, розвинутою оціночною діяльністю, застава майна, страхування фінансових ризиків комерційних банків тощо;

Реформування державної підтримки сільськогосподарських виробників, а саме:

класифікації напрямів підтримки у відповідності з вимогами СОР у напрямі: більш чіткого розподілу бюджетного фінансування соціальної сфери села і виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, з надання пріоритетів у підтримці соціального спрямування, оптимізації кількості бюджетних програм з одночасним покращенням рівня їх економічного обґрунтування. У країні зараз діє надлишкова кількість державних програм, в той же час лише 13% державних програм відповідають чинному законодавству.

Оптимізації внутрішньогосподарської галузевої структури сільськогосподарських підприємств, особливо щодо співвідношення рослинництва і тваринництва. Зараз внаслідок деградації галузі тваринництва частка доходів від цієї галузі складає тільки 28 %, проти 64 % у 1990 році, коли розпочалося реформування в аграрній сфері. Це свідчить про те, що курс взятий на дрібнотоварне господарство, себе не виправдав.

Враховуючи викладене, необхідно *простимулювати випереджуючий розвиток тваринництва* з таким розрахунком, щоб у такий спосіб значно *розширити внутрішнє виробництво*, збільшити зайнятість на селі, збільшити внутрішнє споживання власної продукції. Для цього необхідно розробити комплексу Державну програму розвитку тваринництва з прив'язкою її реалізації до комплексних програм регіонів. Мається на увазі прагнення не до гігантманії, а на першому етапі село (населений пункт) –

тваринницька ферма. В межах Європи саме в господарствах, поголів'я в яких налічує 300 і більше голів дохід молочного напрямку виробництва перевищує витрати.

Наукової оптимізація внутрішньогалузевої структури в рослинництві. Мається на увазі оптимізація структури посівних площ, виходячи із науково обгрунтованих сівооборотів і критерію максимального одержання прибутку зі всієї зайнятої у виробництві земельної площі.

Оптимізація з виробництвом соціальної інфраструктури сільських поселень. В умовах кризи це і без того складна проблема може набути „незворотного” характеру, коли вже не залишиться працездатного населення, буде повністю зруйнована соціальна інфраструктура, а виробництво здійснюватиметься „вахтним” способом.

Посилення ролі (присутності) держави на ринку сільськогосподарської продукції, особливо на зерновому ринку:

- формування належної інфраструктури ринку: зерносховища, елеватори, транспорт, зберігання продукції і т. д;
- планування (квотування) виробництва основних видів сільськогосподарської продукції: зерно, соняшник, цукровий буряк тощо;
- більш активна участь на ринку сільськогосподарської продукції таких установ, як Аграрний фонд; Резервний фонд, ДАК „Хліб України”.

Удосконалення орендних відносин. Вони в аграрному секторі, в силу об'єктивних причин, перетворились у переважний вид відносин. Але не дивлячись на це, така форма виявилась недосконалою – як організаційно, так і за економічною суттю. Не врегульована належним чином і орендна плата, яка регулюється, в основному, указами Президента, і за розмірами, з одного боку, не задовільняє власників землі, з іншого – за питомою вагою у структурі собівартості наближається до заробітної плати.

Оптимізація організаційних форм господарювання на селі. Особливо це стосується фермерських господарств. Їх кількість надзвичайно велика, а коливання за розмірами ще більша: від 10 га до 10000 га сільськогосподарських угідь. Це ускладнює розуміння суті фермерства. На наш погляд, всі сільськогосподарські суб'єкти

господарювання, перш за все, мають бути поділені на дві групи залежно від статусу: юридичні особи і фізичні особи. За таким поділом вони і мають реєструватись у розрізі визначених у нас законодавством форм господарювання.

Удосконалення системи розрахунків сільськогосподарських підприємств, більш активне запровадження векселів, інших сучасних (прогресивних) форм з таким розрахунком, щоб суттєво скоротити постійне зростання як кредиторської, так і дебіторської заборгованості.

На наш погляд, це саме той мінімум заходів, запровадження яких дозволить сільськогосподарським товаровиробникам не тільки пережити кризу, а і створити нормальні умови їх фінансового забезпечення у після кризовий період.